

KÜLÖNLEGES KÉZISZERSZÁMOK

Pauló Tamás
ny. faipari mérnök-tanár

Az ember által legkorábban használt famegmunkáló eszközök kőből készültek. Az évezredek alatt kikristályosodott a tudás, hogy milyen kőből és technológiával, milyen méretű és kialakítású szerszámok a legalkalmasabbak egy-egy feladatra. Így a fák kivágásához, feldarabolásához, hasításához, fűrészeléséhez, véséséhez és felületi megmunkálásához is kialakítottak megfelelő kőszerszámokat. A cikk a Magyar Asztalos 2019. januári számában megjelent írás folytatása.

A Stanley No.1 – kicsi és tökéletes

Körülbelül 5000 évvel ezelőtt a fémek használatának bevezetése forradalmasította a fa megmunkálását is. Eleinte a réz, majd a bronz, végül a vas és acél jelentette a minőségi változásokat. A legkorábbi fémszerszámok jellemző kialakításait a kőszerszámoktól vették át, csak finomították azokat. Az új anyagok új szerszámok létrejöttét is eredményezték. Így az alap szerszámkészlet (balta, bárd, kés,

véső, szalu, fűrész) mellett létrejött a vonókés, a fémhegyű fúró, majd a vékonylapú keretesfűrész. Végül kb. időszámításunk előtt 300 körül a görögök kifejlesztették a gyalut. A rómaiak sok minden egyébvel együtt ezt is azonnal átvették, majd tovább is fejlesztették. A kisebb-nagyobb fatokokat gyakran 2 cm vastag vastalppal látták el. Gyakran találnak szinte teljesen fémburkolattal ellátott

Kovácsoltvas gyalucskák a XV. század végéről

Szép formájú miniatűr gyaluk a XVI. század közepéről

gyalukat. Az időszámítás utáni II–IV. századból több tíz gyalukés, illetve töredékes, ritkán teljesen ép fémmel borított gyalu került elő elsősorban a germán és brit provinciák területéről, ahol a légiók teljes famegmunkáló műhelyekkel rendelkeztek. Sajnálatos módon a Nyugatrómai Birodalom bukását követő közel ezer évből egyáltalán nem, vagy csak töredékesen maradtak meg famegmunkáló szerszámok.

A XV. századi fémművesség, kovácsmesterség és a hozzá tartozó díszítő szakmák (vésnök, aranyozó) rendkívül magas művészi és technikai színvonalú tárgyakat hoztak létre. A legszebb ilyen jellegű munkák a szűrő-vágó fegyverek, a páncélatok, illetve az akkor már létező lőfegyverek.

A reneszánsz korszak idején a XV. századtól kezdtek elterjedni azok a díszesen faragott, intarziás bútorok, melyek már igen magas színvonalú

A Nürnbergben készült 12,5 cm-es remekmű – 1570

Leonhard Danner másik műalkotása 1570-ből

Hangszerkészítő gyalu a XVIII. század végéről

Weiss hegedűkészítő gyalukészlet a XIX. század végéről

szakmai tudást követeltek meg mind az asztalosoktól, mind a bútorgyártásban részt vevő egyéb szakmák képviselőitől. Az összetett, bonyolult felépítésű bútorok gyártása egyre több speciális szerszámot igényelt. A finom részletek kidolgozása sokszor kis méretű fűrészek, vésők, gyaluk készítését igényelte. Új, fából készült termékek jelentek meg, mint például az ékszeres ládikák, női kisbútorok, és nem utolsósorban a hangszerek. A XVII. századtól a zenekultúra hatalmasat fejlődött. A királyi udvar

szertartásai, az egyházi események, a bálók, a színházi előadások nagy zenekarokat igényeltek. Vonós és pengetős hangszerek új generációja jött létre híres hegedűkészítő mesterekkel (Amati, Guarneri, Stradivari). A hangszerek gyártásához használt speciális szerszámkészletek egy része már teljes egészében fémből készült. Már a XV. században készült néhány teljesen vasból kovácsolt kis méretű gyalu, melyek alig tenyérnyi méretükből adódóan igen finom munkákhoz voltak használatosak. Az 1570 körül készült, méltán világhírű 12–13 cm hosszúságú simító gyalucskák feltehetően Leonhard Danner nürnbergi ötvösmester műhelyében készültek. Az alig féltenyérnyi műrecek a korabeli kovács- és vésnöktechnika csúcsát jelentik. Az egyiket jellegzetes reneszánsz növényi ornamentika, a másikat vadászjelenetek díszítik. Ilyen finoman díszített gyaluk a későbbi időszakban is csak nagyon ritkán készültek.

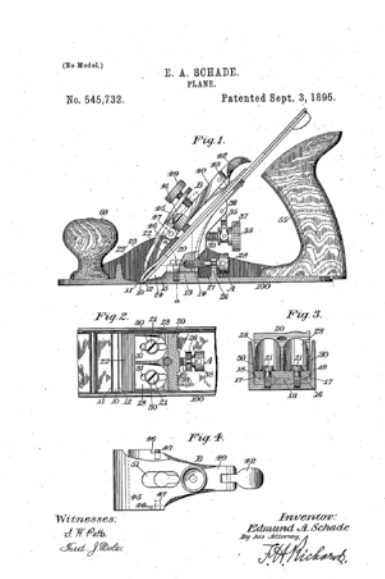
A mai formákhoz hasonló letisztult fémgyaluk a Diderot és D'Alembert által szerkesztett Nagy Francia Enciklopédia lapjain a hangszerkészítő szerszámok között jelentek meg 1775 után. Ezeknél

A Francia Enciklopédia egy-egy lapja hegedűkészítő szerszámokkal

Antik hangszerkészítő gyalukészlet rézből és ébenből

Késrögzítés módosítása egy Stanley-szabadalmon-1895

a szerszámoknál már nem a kovács-, vagy öntéstechnikai bravúr, vagy a díszítettség a jellemző, hanem a tapasztalati úton kialakult szinte tökéletes ergonómia és a professzionális használhatóság. A hangszerkészítő gyaluk kialakult formája gyakorlatilag a mai napig alig változott.

A XIX. századi nagy építkezések, az ipari forradalom az élet minden területén robbanásszerű fejlődést eredményezett. Bár ez a fejlődés Európából indult, igazán látványos eredményeket az Egyesült Államokban produkált. A hatalmas arányú mennyiségi növekedés a faipart, a bútorgyártást is gyökeresen átalakította. A faipari kéziszerszámok (elsősorban angol gyökerekkel) egyre több szabadalmaztatott rögzítő- és állító fém alkatrészt kezdtek használni.

Csak 14 cm hosszú, mégis nagy tudású és gyönyörű a Chaplin No. 1

Magyar gyűjtői tulajdonban lévő Stanley No. 1

Az igazi áttörést az 1850-es években létrejött Stanley szerszámgyártó cég produkálta a '60-as évek végén. A Leonard Bailey mérnök által tervezett és szabadalmaztatott, teljesen fémből öntött, precíziós megmunkálású gyalurendszer a teljes faipari kézi megmunkálást gyökeresen megújította. Néhány tíz év alatt több, mint 130-ra emelkedett a speciális anyagból öntött, jó minőségű acélkésekkel ellátott Stanley gyaluk száma. Mivel a Stanley növekvő sorrendben számozta szerszámait és ezt a rendszert az elmúlt több, mint 150 évben változatlanul hagyta, valamint az akkor kialakult szerszámkészlet egy jó részét a mai napig gyártja, így a használók és a gyűjtők által is jól beazonosíthatók ezek a típusok. A

No. 1-től a No. 8-ig terjedő simító- és eresztő gyalukból készült a legtöbb, hiszen az asztalosság alapvető megmunkálásai ezekkel végezhetők. Számptalan újítás található ezeken a gyalukon: a jellegzetes alakú gyalutok, a ma már klasszikusnak számító fa markolat és markolatgomb, az állítható forgácsrés, a finoman, csavarral állítható késelőállítás, a karral szabályozható késszög, valamint a gyorsrögzítő klipsz. A nyolc gyalu csak méreteiben tér el egymástól. A legkisebb mindössze alig 14,5 cm talphosszúságú, a legnagyobb pedig több, mint 60 cm hosszú és majd 6 kg súlyú. Ma jellemzően a No. 4-es a legtöbbit használt és a gyakorlatban legjobban bevált típus. Feltehetően ebből a gyaluból több tízmillió darabot gyártottak és forgalmaztak világszerte. A No. 1 1869-től 1943-ig készült, néhány apró finomítással. Mivel a mérete alig női tenyérnyi, a fogása sem kényelmes, a kése pedig mindössze 3 cm, így a sorozatból ez a darab szűnt meg először. A korlátozott használhatóság a gyűjtőket természetesen egyáltalán nem zavarja. A közel 75 évig gyártott gyalucska ez idő alatt 12 apró változtatáson esett át. Egy 1870–80 körüli, jó állapotú, eredeti dobozában lévő (esetleg számlával rendelkező) Stanley No. 1 a szerszámok sztárja, és nemegyszer 3–4000 dollár is lehet a leütött végeredmény. Mivel több, mint 75 éve nem gyártják, így a fiatalabb példányok is jó pénzt érnek a szerszámgyűjtők piacán. A Stanley cég kb. 180 fajtájú gyaluja között jó néhány olyat is találunk, melyeket tudatosan a finom, aprólékos munkákhoz terveztek. Ezeket következő cikkemben fogom bemutatni. ■

